

Tamáska Máté (2011) *A vidéki tér emlékezete. Az építészeti formaképződéstől a kulturális örökségalkotásig. Nagykarácsony, Sukoró és Tiszafüred esettanulmányával.* Budapest: Martin Opitz.

Tamáska Máté könyvének kiadásával a Martin Opitz kiadó egy olyan – eredetileg PhD értekezésnek készült – művet tett hozzáférhetővé a szélesebb olvasóközönség számára, amely a magyar társadalomtudomány legjobb hagyományait képviseli. Amikor a két világháború közötti szociológiai-szociográfiai iskola „*Magyarország felfedezésére*” vállalkozott, ez egyszerre jelentette a korabeli valóság állapotaival való szembenézést és annak kutatását, hogy ebben a valóságban mi a magyar, a sajátos, egy sajátos történelmi folyamat öröksége. Ehhez a hagyományhoz nyúlt vissza a hatvanas években elindult hasoncímű könyvsorozat, azzal az igénnyel, hogy az államszocializmus önpropagandájának homlokzata mögött megint csak a magyarországi valóságot mutassa fel. Aztán az ilyen típusú feltáró munkák fogyatkozni kezdtek, egyrészt mert csökkentek a valóságismeretre fordított összegek, másrészt mert a politikai látszatvilág csatározásai mindinkább elfedték a társadalmi lét mélyében zajló folyamatokat, háttérbe szorították az erre irányuló törekvéseket. Természetesen a valóság tudományos feltárása – több társadalomtudományi szakma alapvető hivatása – nem szűnt meg, s örömmel üdvözlendő minden olyan új munka, amely folytatja az elődök ezirányú erőfeszítéseit és ezt a feladatot – mint Tamáska Máté könyve is – magas szakmai színvonalon valósítja meg.

A könyv *falvaink épített arculatának alakulásával* foglalkozik, ezen keresztül vizsgálja a jelen életvilágának a kulturális örökséghez való viszonyát. A társadalmi valóságismeret egyik alapja – mert az egyik szempont, amelyből érdemes kiindulni – a környezet, ami bármely társadalmi cselekvés, bármely társadalmi viszonyforma keretét, közegét adja, s amely – a maga sajátos nyelvén – jelentős mértékben „beszél” is ezekről a viszonyokról. A szerző erről a környezetről ír, s az olvasót arra buzdítjuk, hogy ha belefog a könyv olvasásába, azzal a kettős attitűddel tegye ezt, amellyel minden, az épített környezetről szóló (jó) munkához a saját társadalmá iránt érdeklődő értelmiséginek közelíteni érdemes: 1. kíváncsisággal telve aziránt, hogy miképpen is alakul/alakult ez a környezet; milyen általánosabb folyamatok figyelhetők meg valóságunk ezen szeletében; 2. feltéve a kérdést, hogy miképpen függenek össze ezek a *tárgyi* mozzanatok a társadalmi viszonyok és lehetőségek alakulásával. A jó társadalomtudományi munka e kettős igényt azért tudja kielégíteni, mert kellő alapossgal járja körül tárgyát, s az azzal kapcsolatos legkülönbözőbb szempontokat beépítve a maga összetettségében tudja ábrázolni, a tudományos leírás világában leképezni azt az életvilágot, amely tárgyát képezi. Ez a könyv ilyen munka.

Tamáska Máté az elméleti alapkérdésekkel való szembenézéstől a *survey* típusú felmérésen, a könyvtári-levéltári munkán, a terepmunka-jellegű megfigyelésen, és konkrét esetelemzésen, a Geertz-i „sűrű leíráson” keresztül az értelmező dokumentációig a szociológusi munka fegyvertárának igen széles körét felvonultatja. Alkalmaz kérdőívet, strukturált interjút, résztvevő megfigyelést, dokumentáló terepbejárást, térképészeti eljárások, archív fotográfiák felhasználását; eredményeit három, kellő átgondoltsággal kiválasztott település kapcsán részletes esettanulmánnyal alátámasztva. Ugyanakkor a (néprajzival gazdagított) szociológusi alapállás az ő esetében tiszteletre méltó építészeti, urbanisztikai, mentalitástörténeti ismeretekkel is társul. Külön említésre érdemes rendkívül gazdag képanyaga: ritkán találkozni olyan társadalomtudományi elemzéssel, amely

---

¹ DSc, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – MOME

ennyire alaposan illusztrált. A „látványtársadalom” kor-szerűségének megfelelően szinte minden fontos állításra kapunk képi illusztrációt: a fotók helyenként önálló vizuális antropológiai tanulmány részleteinek is beillenek; a saját fényképfelvételeken kívül archív képek, légifelvételek, Google Earth dokumentumok, térképek, rajzok, grafikonok, diagramok teszik az állításokat vizuálisan is egyértelművé. (Kulturális antropológusként külön örömeinkre szolgál, hogy a szerző antropológiai eszközöket is alkalmaz, és – miként a munkájára az egyik legnagyobb hatást gyakorolt Hajnal István is – szemléletében is közelít a kulturális antropológia látásmódjához). Az adatokat – erre is kevés a példa – messzemenően kiaknázza, értelmezi. Persze, mint ez lenni szokott, éppen egyik fő erénye hord magában bizonyos buktatókat is: az olvasó elismerését kiváltó alaposítással kidolgozott esetleírásokban néhol elvész az adott településeken nem otthonos olvasó, ezeken a részeken bátrabban lehetett volna tömöríteni, (s például az utcákat, házakat, stb. az idegennek mitsem mondó nevük helyett általánosabb sajátosságaikkal jellemezni).

A könyv témaválasztása több szempontból is izgalmas és aktuális. Az utóbbi évtizedek szociológiai szempontból egyik legfontosabb történésorozata Magyarországon a falu szerepének radikális átalakulása, amelynek számos eleme ma is nyitott végű, előre pontosan nem látható kimenetelű folyamat. A szerző által választott rész kérdés, az épített környezethez való viszony, ezen belül is az örökségvédelem ma divatos témája azért is jó választás, mert ebben a keretben viszonylag egzakt módon vizsgálhatók a *falubanizációjának* és az ezzel párhuzamos *re-ruralizációs folyamatoknak*, a tradicionális/modernitás paradigmaváltásnak (és a modernizációra adott válaszlehetőségeknek), az *identitáskeresésnek*, identitásteremtésnek, az elvágott gyökerek helyreállítására irányuló törekvéseknek az olykor jelentős értékrend-ütközésekben is megnyilvánuló lényegi vonásai. A témafeldolgozás során kirajzolódnak a *polgárosodás* különböző típusai: a nemesi, paraszti, és a hatvanas évekbeli sajátos polgárosodási utak, kirajzolódik, hogy mindezek a nagyléptékű történeti folyamatok milyen módon objektíválódnak a településszerkezetek, építkezési módok, életformák átalakulásában, az ezekhez fűződő attitűd-különbségek kialakulásában. Ugyanakkor természetesen magának az örökségvédelemnek a természetét is segít megvilágítani.

A könyv szerkezete világos, alapvetően deduktív jellegű: az *építészeti örökség* fogalomkörének elméleti elemeiből kiindulva vázolja fel alaphipotézisét az *építészeti örökségalkotás három fő útjáról*, majd e hipotézisből kiindulva tervezi meg saját vizsgálatát, s annak módszertani végiggondolása után úgy ismerteti eredményeit, hogy azok a három kiválasztott település példáján keresztül érzékeltessék az épületek alakulását meghatározó háromféle modell érvényesülését, a szöveg záró részében összegezve a hagyományhoz való viszony összetevőit és megfigyelhető formáit.

A kérdésselvetések világosan megfogalmazottak, összefogottak, következetesen viszi végig a három ábrázolt típus – a *spontán*, a *nosztalgikus* (mintakereső, elsődlegesen esztétikai alapállású) és a *megőrző* típusú (a történeti hitelességet középpontba helyező) formaképzés (illetve örökségalkotás) – tárgyalását. Ha a három például választott települést tiszta típusoknak fognánk fel, ha *azonosítanánk* egy-egy típusal, az nyilvánvaló leegyszerűsítés lenne, ha azonban nem esünk a túláltalánosítás hibájába, – s az egyes településeket csak *inkább* az egyik vagy inkább a másik típus reprezentánsának tekintjük –, akkor a három bemutatott település jól, meggyőzően reprezentálja, teszi érzékletesen megérthetővé a kulturális örökség kezelésének háromféle módját. A könyvben az altípusok, típusok közti átmenetek elkülönítésével az első látásra talán leegyszerűsítőnek ható tipológia kellően differenciálttá válik, s alkalmassá válik az empirikus anyag elrendezésére és értelmezésére. (A három választott település egyébként nem csak a hagyományozódás eltérő típusait, hanem az urbanizációnak

is három különböző útját képviseli: az üdülőfaluvá válás, a „hagyományos” városiasodás és a falu új helyét kereső, „tapogatózó” modernizálódás útjait).

Az elméleti kiindulás során megmutatkozik a szerző azon képessége, hogy a szakirodalomban megnyilvánuló tudománytörténeti fejleményeket tágabb (mentalitástörténeti, társadalomtörténeti) összefüggésbe ágyazza, s ez komoly reményekre jogosít a szerző további tudományos pályáját illetően is. Az elméleti igényesség jele az is, hogy a fogalmak, kategóriák alapos körüljárására törekszik, forrásfeltárása is példásnak nevezhető, s mint erre már utaltunk, a saját kutatást is úgy építi fel, hogy a szóba jöhető összefüggések minél szélesebb körét érintse, témáját valóban *körül* járja. Jól építi be különböző szakirodalmi forrásoknak az ő szempontjából termékenynek tűnő megközelítéseit; hogy csak két példát említsünk: Bausingernek az orientációs mező tágulására vonatkozó koncepcióját, vagy Kevin Lynch településalkotó formáinak felhasználását az elemzésben. A kérdőív is gondosan tervezett, tanúskodik a lehetséges buktatók tudatos felméréséről is. A körülmények „objektív” alakulása mellett általuk ráláthatunk arra is, hogy a házak lakói maguk milyen attitűddel viszonyulnak épített környezetükhöz. A szöveg egészét tekintve az empirikus anyag és elméleti kategóriák szerves kapcsolatban vannak, a dolgozat leginnovatívabb részét az elméleti összefüggések tárgyalása képezi, de ilyen elméleti következtetésekkel az olvasó lépten-nyomon találkozhat az empirikus anyag elemzése során is. Az esettanulmányokban a telhetetlen olvasó az igen informatív történeti adatok mellett szívesen látott volna egy kicsit többet a résztvevő megfigyelésből származó eredményekből is; a gazdag fotódokumentáció is jelzi, hogy jóval gazdagabb anyaga van, mint amennyi jelen kötetben feldolgozásra került.

A szövegben egyébként sok a találó hasonlat, a finom megfigyelés. Hogy csak egy példát emeljünk ki, nagyon szellemes, ahogy bemutatja azt, ahogy a *növekedés öröme* a természeti növekedésről az életformaváltással áttételeződik a *technikai előrelépés élvezetére* – ennek a folyamatnak a bemutatása önmagában is egy tanulmány témája lehetne. Igen érdekes adalékokat kapunk az *utcaszerkezet, telekszerkezet* ismertetése kapcsán is. A szerző igen jó absztrakciós képessége számos konklúzió levonása során lényegi összefüggésekre irányítja a figyelmet, például annak kiemelésével, hogy a „megőrző” szemlélet *csak akkor tud funkcionális lenni, ha a társadalmi mozgások felerősítik*, vagy amikor arról ír, hogy az ONCSA-program építészei pusztán a funkcióra koncentrálva hogyan hagyták figyelmen kívül a szociális szempontokat (mint a hierarchiajelzés, a csoportidentitás, a mobilitás vagy éppen a divat kifejezésre juttatásának szükségleteit).

A felhasznált szakirodalom imponánsan széleskörű. Persze mindig lehet újabb s újabb, a téma szempontjából fontos anyagokat találni. Bizonyára nem került például a szerző kezébe a napjainkban elhunyt kiváló építész, Janáky István: *Magyarország rejtett építészeti szépségei* című munkája, amely az új szellemű örökségvédelem fontos megnyilvánulása. Hasonlóképpen használható lett volna Gráfik Imre: „A mezőváros népi építészeti gyakorlatának elemzése szemiotikai-esztétikai szempontból” című tanulmánya, és a sor bizonyára még folytatható.

Az olvasói telhetetlenség néhány tartalmi vonatkozásban is további kérdések felvetésére buzdítaná a szerzőt. A dolgozat nagy (a Hajnal István-i szellemi örökséget folytató) erőssége, hogy a település-alakulás bemutatásánál mindig figyelembe veszi a különböző szociológiai csoportok életmódját, attitűdjét, stb. Érzésünk szerint azonban nincs teljesen kiaknázva az elemzésben-értelmezésben az örökségnek a *nemzetivel* való kapcsolata, és ennek mai jelentősége; más oldalról: nincsenek eléggé végigkövetve a nem-nemzeti hagyományoknak, a különböző minták átvételének *társadalomalakító* hatásai sem.

S még egy megjegyzés. Úgy tűnik, a szerző (jelezve minden megőrző tevékenységnek a jelent is jellemző és mindig új s új hatásokhoz igazodó dinamikáját) végül is úgy fogja fel a megőrzést, mint ami a múltra vonatkozik (ami persze, mint ő is jelzi, lehetetlen). Nem kap elég hangsúlyt az a tény, hogy gyakran azzal az attitűddel nyúlnak a múlthoz, hogy abból legyen az *új* (ez az attitűd különbözik a spontántól, mert tudatos, célszerű és nem szokásszerű; de különbözik a megőrző és a nosztalgikus szemlélettől is). Az ideologikusan konzervatív attitűd olykor *történelmi értelemben innovatív* (miközben nem eleve átértelmező módon nyúl az örökséghez, ami az *értékrendszer szerinti innovációs attitűdre* jellemző; s nem azonos azzal a paraszti konzervativizmussal sem, amelyről a szerző beszél).

Mindeme megjegyzések azonban nem a jelen könyvvel szembeni hiányérzet megfogalmazásai, inkább a további kiterjesztés, a témával foglalkozó további munkák lehetőségeire vonatkoznak.

Ha – az olvasó érdeklődésének felkeltésére – az alábbiakban kiragadunk egy-egy alfejezet-címet a kötetből, ezt már csak azért is érdemes megtennünk, mert e címek jól jelzik egyfelől a szerző lényeglátó-tömörítő képességét, másrészt azt, hogy mi minden várható a könyv elolvasásától: „A társadalom második sebességváltása”, „A tér emlékezete”, „Az emlékek manipulációja”, „A vidék történelmi építészete felbomlása”, „A népies lakóházak modern kritikája”, „A típusházak barokkosítása”, „A családi ház, mint befektetés”, „Átmenet a posztmodernbe”; illetve a három bemutatott település jellemzése és történelmi alakulásának bemutatása során: „Uradalmi építkezések a pusztán”, „A kétsebességes korakapitalizmus”, „Szőlőhegy munkástelepülései”, „Mintafalu a megvalósult szocializmusban”, „Az utóparaszti falukép felbomlása”, „Mikulásfalva” (Nagykarácsony); „Népességrobbanás a 18. században”, „Településszerkezet a reformkorban”, „A kapitalizmus kora: a megrekedés évtizedei”, „A műemlékesedés következménye: a szétterülés”, „A szőlőhegyek szuburbanizációja” (Sukoró); „A mezővárosi fejlődés”; „Kereskedőházak az óriásfaluban”, „A gazdagparaszti építészeti népi polgári”, „A megkésett tanyásodás”, „A családi házas kertvárosok”, „A századforduló, mint kulturális örökség”, „A rendszerváltás városszerkezeti hozadéka” (Tiszafüred). És az összefoglalás: „A rendies orientáció”, „A mezővárosi orientáció”, „Az urbánus orientáció”. „A spontán formaképződés”, „A megőrző kulturális örökségalkotás”, „A nosztalgikus örökségalkotás”, „A lassú, konzervatív modernizáció”, „A gyors modernitás: a modern attitűd”, „A posztmodern horizont”.

Ajánljuk ezt a könyvet mindazoknak, akik igénylik Magyarország életvilágának mélyebb megismerését és megértését. Ajánljuk mindazoknak, akik számára az épített környezet nem érdektelen háttér, hanem egy sajátos nyelven „beszélő” világ. Ajánljuk mindazoknak, akik folyamatában, összefüggésében szeretik szemlélni a történelem alakulását. Ajánljuk a három bemutatott település lakóinak és ismerőinek, hogy olyan szemmel láthassák az ismert falvakat, amilyennel talán még nem tekintettek rájuk. Ajánljuk azoknak, akik nem ismerik e településeket, mert e könyvből úgy ismerhetik meg őket, hogy rajtuk keresztül ráláthatnak az ország egészében ható folyamatokra is. De ajánlható e könyv mindezeknél szélesebb körben mindazoknak, akiket a „Guttenberg-galaxis” visszaszorulása még nem szoktatott le arról, hogy olvasva fedezzék fel maguknak a világot, s még az sem rettentí vissza őket ettől, ha szociológusi, történészi mondatokat kell befogadniuk (kitartásukat e könyv azzal hálálja meg, hogy e mondatokat világos, jól követhető stílusban tárja az olvasó elé).